

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการสืบทอดและแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น :
กรณีศึกษา การเล่นทายโจ๊ก อำเภอพนสนนิคม จังหวัดชลบุรี ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารและ
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และการสืบทอด

- 1.1 กระบวนการเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 1.2 ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเรียนรู้และสืบทอด

2. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

- 2.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.2 ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.3 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.4 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.5 การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้และการสืบทอด

1.1 กระบวนการเรียนรู้และการสืบทอด ภูมิปัญญาท้องถิ่น

การเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นตั้งแต่จุดเริ่มต้นของชีวิตมนุษย์ เริ่มเรียนรู้จากการสัมผัส มีความพยายามที่จะนำสิ่งที่อยู่รอบตัวมาตีเป็นความหมาย ทำให้เกิดการเรียนรู้ตามศักยภาพของ แต่ละบุคคลที่จะสามารถรู้ได้ ด้วยพลังสมองและความพยายาม เพื่อให้มีชีวิตอยู่รอด มนุษย์ต้องเรียนรู้ จากวิธีการที่หลากหลาย ทั้งจากกระบวนการเรียนรู้จากผู้อื่นหรือจากประสบการณ์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระหว่างกัน เรียนรู้ด้วยความคิด จินตนาการของตนเอง ได้มีผู้ให้ความหมายไว้แตกต่างกัน (จามร พงษ์ไพบูลย์, 2550, หน้า 18)

กาสั๊ก เตชะขันหมาก (2543, หน้า 10) กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการที่ทำให้มี ความสามารถในการแสวงหา เลือกสรร กลั่นกรองและสังเคราะห์ความรู้ทั้งที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม และความรู้ใหม่จากภายนอก แล้วนำมาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาต่างๆ ของชุมชน และมี กระบวนการเรียนรู้ตามความหมายดังกล่าว ดังนี้

1) กระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการกลุ่ม เกิดจากเครือข่ายญาติภาคีสมาชิก ได้ร่วมกันพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์ วิจารณ์ ตั้งคำถาม หาคำตอบ และแนวทางเลือกใน การดำเนินงานวัฒนธรรม ลงมือปฏิบัติ ประเมินการดำเนินงาน และสรุปบทเรียนร่วมกัน ซึ่งทำให้เกิด ภูมิปัญญาหมู่

2) กระบวนการเรียนรู้จากการลงมือทำจริง พลวัตรของการเรียนรู้เกิดจากการ พูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุและหาแนวทางแก้ไขให้ดี

ยิ่งขึ้น ด้วยกระบวนการ คิด – ทำ – ทบทวน – วิเคราะห์ – ทำ ซึ่งจะส่งผลให้ได้ยกระดับความคิด และสั่งสมภูมิปัญญาไว้

3) การเรียนรู้จากการแก้ปัญหาในชีวิตจริง ซึ่งเป็นความพยายามในการแก้ปัญหา และตอบสนองความต้องการของวัฒนธรรมในชีวิตจริงของท้องถิ่น จึงทำให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจและเรียนรู้ที่จะดำเนินงานวัฒนธรรมได้

4) การเรียนรู้ที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่าย ที่เครือข่ายญาติภาคีสมาชิกมีการติดต่อสื่อสารกัน ช่วยเหลือกัน มีความเอื้ออาทรสนใจที่จะมาร่วมกันดำเนินงานโดยใช้ทั้งการเชื่อมโยงเครือข่ายบุคคล และการใช้ช่องทางการสื่อสารต่างๆ เช่น สื่อสารมวลชนของท้องถิ่นเป็นกลไก หรือตัวกลางในการเชื่อมโยง

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2542, หน้า 5-14) กำหนดว่า กระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริม หน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้รักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล ตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความริเริ่มสร้างสรรค์ ใฝ่รู้ และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง

สุวิทย์ มูลคำ (2544, หน้า 47-53) ให้ความหมายการเรียนรู้ว่า คือ พัฒนาการรอบด้านของชีวิต มุ่งองค์ประกอบ ปัจจัย และกระบวนการที่หลากหลาย มีพลังขับเคลื่อนเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน อย่างผสมกลมกลืนได้สัดส่วน สมดุลกัน เกิดความสมบูรณ์ของชีวิตและสังคม การเรียนรู้มีความหมายครอบคลุมถึงขั้นตอนต่อไปนี้

1) การรับรู้ (Reception) หมายถึง การที่ผู้คน “รับ” เอาข้อมูลข่าวสารและองค์ความรู้ต่างๆ จากแหล่งความรู้ที่หลากหลาย ซึ่งรวมทั้งแหล่งความรู้จากครูผู้สอนด้วย

2) การเข้าใจ (Comprehension) หมายถึง การที่ผู้เรียนสามารถมองเห็นถึงความหมายและความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันของสิ่งต่างๆ ที่ตนเองรับรู้จากแหล่งความรู้ที่หลากหลายในระดับที่สามารถอธิบายเชิงเหตุผลได้

3) การปรับเปลี่ยน (Transformation) เป็นระดับของการเรียนรู้ที่แท้จริง ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงด้านวิถีคิด (Conceptualization) การเปลี่ยนแปลงระบบคุณค่า (Values) และการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม (Behavior) ในสิ่งที่รับและมีความเข้าใจแล้วเป็นอย่างดี

สุพัตรา ชาติบัญชาชัย (2549, หน้า 2-6) กล่าวถึงแนวคิดเรื่องการเรียนรู้ว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง มีการงอกเงยและเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งด้านบวกและด้านลบ นั่นคือ คนที่รู้แล้ว อาจลดทอน จางลงหรือรู้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนถึงกับสามารถถลางความรู้เดิมหรือเปลี่ยนความรู้ชุดใหม่ ผลลัพธ์ของการเรียนรู้เรื่องใด ก็คือ ความรู้ในเรื่องนั้น การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งทางด้านสมอง การกระทำและประสบการณ์ โดยเกี่ยวข้องกับความจำ ความเข้าใจ การนึกคิด การรับรู้ การวิเคราะห์และการแก้ปัญหา การเรียนรู้ในเรื่องใด สามารถเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การกระทำที่มี

กระบวนการทางความคิด มาเกี่ยวข้องพร้อมกับการปฏิบัติ เพื่อเกิดข้อสรุปที่เป็นการเรียนรู้ ความเข้าใจ และสามารถทำได้ การเรียนรู้ที่มีผลลัพธ์ที่ดีนั้น ผู้เรียนจะต้องเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยการทำความเข้าใจและปฏิบัติจนเกิดความรู้ ความเข้าใจ ในระบบคิดของตนเอง การเรียนรู้เป็นหน้าที่ของทุกคนที่ต้องช่วยกัน เพื่อนำไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ นำความรู้มาสร้างสรรค์พัฒนาตนเองและสังคมให้มีความสุขหรือนำมาสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของสังคมได้ โดยการจัดการเรียนรู้ มีโซหน้าที่ของคนใดคนหนึ่ง หรือเป็นหน้าที่ของครู อาจารย์ หรือของรัฐบาลที่จะต้องรับผิดชอบ แต่การเรียนรู้เป็นเรื่องของทุกคนที่จะต้องรู้จักแสวงหา ค้นคว้า ใฝ่ใจ และสร้างความรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540, หน้า 45-48) ได้วิเคราะห์และประมวลลักษณะการเรียนรู้ของชาวบ้านไว้ 8 ประการ ดังนี้

- 1) การลองผิดลองถูก ในบรรพกาลมนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ให้อยู่รอดด้วยการลองผิดลองถูก ประสบการณ์ของการลองผิดลองถูก มนุษย์ก็สะสมความรู้ ความเข้าใจของตนไว้แล้วถ่ายทอดให้ลูกหลาน นานๆ เข้าก็กลายเป็นจารีต ธรรมเนียม ประเพณี หรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้นๆ ไป มนุษย์ก็สั่งสมภูมิปัญญาในการดำรงชีพไว้มากขึ้น และมีความเสี่ยงน้อยลง
- 2) การลงมือทำจริง มนุษย์เรียนรู้ด้วยการลงมือทำจริงในสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง การเรียนรู้และสะสมประสบการณ์ต่างๆ ไว้ในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง แล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลานแบบค่อยเป็นค่อยไป และกลายเป็นธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติ
- 3) การสาธิตวิธีการ การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากการทำจริงได้พัฒนาต่อมาจนกลายเป็นการส่งต่อแก่คนรุ่นหลังด้วยการสาธิตวิธีการ และการสั่งสอนด้วยการบอกเล่า และการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ ซึ่งโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านจะนิยมสองวิธีแรก ในกรณีที่เป็นศิลปะวิทยาการระดับที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้งจึงจะใช้วิธีลายลักษณ์
- 4) พิธีกรรม การเรียนรู้โดยพิธีกรรมซึ่งมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจโน้มน้าวให้ผู้ที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเข้าใจในตัวเป็นการตอกย้ำความเชื่อ กรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน แนวปฏิบัติ และความคาดหวัง โดยไม่ต้องใช้การจำแนกแจกแจงเหตุผล
- 5) ศาสนา ในด้านหลักธรรมคำสอน ศิล และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเชิงการเรียนรู้ล้วนมีส่วนตอกย้ำภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติและให้ความมั่นคง อบอุ่นทางจิตใจเป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คนในการเผชิญชีวิตบนความไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่ง สถาบันศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่เหล่า
- 6) การแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ ระหว่างกลุ่มชนที่แตกต่างกันทั้งในทางชาติพันธุ์ ถิ่นฐานทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัว มีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามาผสมกลมกลืนบ้าง ขัดแย้งกันบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายกว้างขวางทั้งในด้านสาระ รูปแบบ และวิธีการ

7) การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ในการแก้ปัญหาได้มีความพยายามเลือกฟื้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมประเพณีมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมให้ตรงกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ระดับหนึ่ง

8) ครูพักลักจำ เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำดูตามแบบอย่างที่เราสังเกตอยู่เงียบๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเองเมื่อสามารถทำได้จริง เป็นวิถีธรรมชาติธรรมดาของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่น

การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้มิใช่เกิดจากการสั่ง การสอน การถ่ายทอดเพียงอย่างเดียว แต่ต้องเกิดจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 ของมนุษย์ คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสของมนุษย์ โดยเน้นเนื้อหาที่มีความหลากหลาย ครอบคลุมทุกมิติของชีวิตมนุษย์ (จามร พงษ์ไพบูลย์, 2550, หน้า 23)

งานวิจัยของพรทิพย์ อันทิวโรทัย (2545, หน้า 34) ได้นำความคิดของ สุนน อมรวิวัฒน์ (2535) ที่ว่าการสืบทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งสืบทอดมาหลายต่อหลายรุ่นนั้น มักเกิดขึ้นในการศึกษาตามอัยาศัยและการศึกษานอกระบบมากกว่าการศึกษาในระบบโรงเรียน หรือกล่าวที่เกิดขึ้นในครอบครัว ชุมชน มากกว่าการสอนในโรงเรียน เพราะชีวิตในครอบครัวและชุมชนมีลักษณะเป็นธรรมชาติ เป็นจริง และเป็นประสบการณ์ตรงที่เด็กได้เรียนรู้ ซึมซับรับเอามาได้มากกว่าการเรียนเนื้อหาในหนังสือ สื่อมวลชนประเภทหนังสือ หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ยังมีอิทธิพลมากต่อความรู้สึกรู้จักคิดของเด็กและการยอมรับทางวัฒนธรรมทั้งด้านดีและด้านเลว วัฒนธรรมจึงเป็นเนื้อหาสาระในตัวของมันเอง

1.2 ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเรียนรู้และสืบทอด

สามารถ จันทรสุรีย์ (2536, หน้า 150-152) กล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ว่า ชาวบ้านทุกหมู่เหล่าได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้ประสบการณ์ เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอด และยอมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งตลอดมา ด้วยวิธีการต่างๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของตนแต่ละท้องถิ่น ทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อถือผีต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดเรียนรู้สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษในอดีตถึงลูกหลานในปัจจุบัน ซึ่งจำแนกได้ดังนี้

1) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก เด็กโดยทั่วไปมีความสนใจในช่วงเวลาสั้นในสิ่งที่ใกล้ตัว ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ (ตามตัวอย่าง) การเล่นปริศนาคำทาย เป็นต้น วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ

2) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่างๆ มาพอสมควรแล้ว และเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีการบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่างๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่น จะมีขั้นตอนมีคำสอนที่ผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาวอยู่ทุกครั้ง รวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด

นอกจากนี้ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจะออกมาในรูปของการบันเทิงที่สอดแทรกใน กระบวนการและเนื้อหา หรือคำร้องของบันเทิง เช่น ในคำร้องของลิเก ลำตัดในภาคกลาง โนรา หนังตะลุงของภาคใต้ หนังตะลุงของภาคอีสาน (หนังประโมทัย) กลอนลำ คำผญา คำสอย ของภาค อีสาน คำขอมของภาคเหนือ เป็นต้น คำร้องเหล่านี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียม ประเพณีของท้องถิ่น คติธรรม คำสอนของศาสนา การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้าน รวมทั้งการปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีต่างๆ ถ้าจะแบ่งลักษณะการถ่ายทอด ภูมิปัญญาในอดีตตามรูปแบบใหญ่ๆ อาจจะได้ 2 แบบ คือ แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร กับแบบเป็น ลายลักษณ์อักษร สำหรับแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษรได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ส่วนแบบเป็นลายลักษณ์ อักษรนั้นในอดีตส่วนใหญ่ใช้จารหรือเขียนในใบลานหรือสมุดข่อยที่ชาวใต้เรียก บุตดำ บุตขาว เพื่อให้ ผู้สนใจได้ศึกษาเล่าเรียนสืบต่อมาได้วิธีหนึ่ง ส่วนในปัจจุบัน ในยุคที่การสื่อสารมวลชน การคมนาคม เทคโนโลยีมีความเจริญก้าวหน้า ทันสมัยและรวดเร็ว ก็มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านทาง สื่อสารมวลชนทุกสาขา ไม่ว่าจะเป็นหนังสือเอกสาร สิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ และอื่นๆ จนทำให้เกิดการเลือกสรรรับหรือไม่รับการถ่ายทอดด้วยรูปแบบที่หลากหลายออกไปมากมายที่ สะดวกต่อผู้บริโภคมากยิ่งขึ้น

สุพัตรา ขาดิปัญญาชัย (2549, หน้า 60-65) กล่าวว่า ปัจจัยสำคัญสำหรับการเรียนรู้ นั้น อาจมีทั้งจากตัวบุคคล และสิ่งเร้าที่เข้ามากระทบ การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัยต่างๆ ดังนี้

1) สิ่งเร้า คือ สิ่งที่สามารถกระตุ้นให้เกิดความสนใจ และเกิดความต้องการที่จะ เรียนรู้สิ่งใดที่สามารถทำให้รับรู้ถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการที่ได้รับความรู้ได้มาก ก็เป็นสิ่งเร้าที่ แรงความสนใจที่จะเรียนรู้ก็จะมากตามไปด้วย การถ่ายทอดความรู้ไปยังกลุ่มเป้าหมายเพื่อหวังผลให้ เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมจึงไม่ใช่เรื่องง่าย มีปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องอีกมากมายในขั้นตอนของ การถ่ายทอดความรู้ ด้วยวิธีการที่เหมาะสมเป็นความสำคัญเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การปรับเปลี่ยน พฤติกรรม

2) ศักยภาพของผู้ถ่ายทอด ผู้ถ่ายทอดต้องมีความเข้าใจในประเด็นที่จะ ถ่ายทอดอย่างแจ่มชัด คือ มีความรู้จริง รวมกับความตั้งใจที่ดี ที่จะทำให้ผู้เรียนได้บรรลุตาม จุดประสงค์ ความสำเร็จของการถ่ายทอดคือ ผู้เรียนสามารถนำไปปฏิบัติได้ ผู้ถ่ายทอดที่เข้าใจ หลักการเรียนรู้จะมีการวางแผน เพื่อให้เกิดความสัมฤทธิ์ผลเป็นขั้นตอนจากง่ายไปสู่ความยากและ ค่อยๆ ซับซ้อนขึ้น จะไม่ก้าวกระโดด

3) ภูมิหลังหรือศักยภาพของผู้เรียน/ ปัจเจกบุคคล ควรคำนึงไว้เสมอว่า ความ พร้อมและพื้นฐานของผู้เรียนแต่ละบุคคลมากน้อยแตกต่างกัน ผู้ถ่ายทอดมองเห็นความแตกต่าง ดังกล่าวก่อนทำการถ่ายทอด

2. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นเรื่องที่มีขอบเขตกว้างขวาง ลึกซึ้ง เกี่ยวกับคตินิยม ความรู้ ความสันทัด การรู้เท่าทันธรรมชาติของสรรพสิ่งรอบตัว และการเลือกเฟ้น ความคิด วิธีการ มาใช้ใน

ชีวิตประจำวันอย่างได้ผล เป็นเรื่องของการสั่งสมประสบการณ์มาหลายชั่วคน (เอกวิทย์ ณ ถลาง (2535, หน้า 6) มีผู้ได้ให้คำนิยามและกล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

อังกุล สมคะเนย์ (2535) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง มวลความรู้ และมวลประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข โดยได้รับการถ่ายทอดสั่งสมกันมาผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

อนุก นาคะบุตร (2531, หน้า 40-42) กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อม คือ ประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือสะสมสืบทอดกันมา

ธวัช ปุณโณทก (2531, หน้า 41-42) กล่าวถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรง (ด้วยตนเอง) หรือทางอ้อม (จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมสืบทอดกันมา)

ประเวศ วะสี (2536, หน้า 21-22) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น สะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ชีวิต สังคม และในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน และสืบทอดกันมาเป็นวัฒนธรรม โดยมีลักษณะสำคัญ คือ 1) มีวัฒนธรรมเป็นฐานไม่ใช่วิทยาศาสตร์ 2) มีบูรณาการสูง 3) มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง และ 4) เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

รัตน์ บัวสนธ์ (2537, หน้า 12) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการที่คนของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลกและสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะมีรากฐานมาจากคำสอนทางศาสนา คติจารีตประเพณี ที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสมและปฏิบัติสืบทอดกันมาเข้ากับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย โดยมีเป้าหมายเพื่อความสุขในส่วนที่เป็นชุมชน และบุคคล

ปรีชา อุยตระกูล (2539, หน้า 9) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง เรื่องที่สั่งสมกันมาแต่อดีต และเป็นเรื่องราวของการจัดความสัมพันธ์ ระหว่างคนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับคน คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิธีการทำมาหากินและพิธีกรรมต่างๆ ทุกอย่าง เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือ เพื่อให้เกิดความสงบสุขทั้งในที่เป็นชุมชน หมู่บ้านและส่วนที่เป็นปัจเจกชนของในเรื่องเดียวกัน

อุดม เพชรสังหาร (2540, หน้า 76) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ผลผลิตทางสติปัญญาของผู้คนในท้องถิ่นที่สร้างหรือคิดค้นขึ้นมา เพื่อใช้สนองความต้องการของท้องถิ่นตนเอง เพื่อความเป็นอยู่ของสังคมและมีการถ่ายทอดเป็นมรดกสืบทอดกันมาจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544, หน้า 21) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง พัฒนาการของการปรับตัวปรับวิถีชีวิตให้เข้ากับธรรมชาติแวดล้อม แล้วสร้างสรรค์ สั่งสม และสืบสานประสบการณ์เหล่านั้นเป็นเวลาหลายศตวรรษต่อเนื่องกัน

ธีระชัย เจ้าสกุล (2545, หน้า 8) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ทั้งหมดของชาวบ้านในท้องถิ่นที่ใช้ในการแก้ปัญหาหรือการดำรงชีวิต โดยได้ปรับความรู้ตามเทคโนโลยีซึ่งได้รับการถ่ายทอด กลั่นกรองเป็นระยะเวลายาวนานต่อเนื่องกันมา

พัชรินทร์ สิริสุนทร (2546, หน้า 4) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ในท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากระบบคิด ความเชื่อ และวัฒนธรรมของสามัญชนในท้องถิ่นที่มีความกลมกลืนและผสมผสานอยู่กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและบริบททางสังคม วัฒนธรรม

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2542, หน้า 14) ภูมิปัญญาท้องถิ่น (wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (popular wisdom) หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ทั้งหลายของชาวบ้านในท้องถิ่นที่ใช้ในการแก้ปัญหาหรือดำเนินชีวิต ซึ่งได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาโดยผ่านกระบวนการพัฒนาศักยภาพที่มีอยู่ เพื่อแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมกับกาลสมัย

กรมวิชาการ (2539, หน้า 2) สรุปภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์ จนเกิดปัญญาและตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบขึ้นมาจากความรู้อเฉพาะหลายๆ เรื่อง ความรู้ที่สั่งก่กล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่างๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานองค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการและการแก้ปัญหของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และในตัวของผู้รู้เอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษาและนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกัน เกิดการยอมรับ ถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2545, หน้า 363) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ความสามารถที่ชาวบ้านสั่งสมสืบทอดกันมา เพื่อใช้ในการแก้ปัญหา ปรับตัวเรียนรู้ และเป็นความรู้ที่สังคมยอมรับ จนกระทั่งมีการสืบทอดไปยังคนรุ่นใหม่ๆ ต่อๆ กันไป ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชนและตัวของผู้รู้เอง หากมีการสืบค้นเพื่อการศึกษา และนำไปใช้ต้องเป็นที่รู้จักกันเกิดการยอมรับถ่ายทอดและพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง พื้นเพรากฐานของความรู้ชาวบ้าน หรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงคือ ประสบการณ์ตรงด้วยตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมสืบทอดกันมา

2.2 ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นเรื่องของการสืบทอดประสบการณ์จากอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย เป็นธรรมชาติของชาวบ้านเอง (สามารถ จันทร์สุรย์, 2534, หน้า 48) เป็นวิถีชีวิตในสังคมหรือชุมชนนั้นๆ มีความหลากหลายตามสภาพตามท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม สังคมไทยเดิมนั้นนับถือศาสนาพุทธ และมีอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก จึงมีภาพรวมของลักษณะทางภูมิปัญญาหลายหลาย แต่ไม่แตกต่างกันมากนัก ซึ่งมีผู้กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญาไว้ ดังนี้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2534, หน้า 3) ได้กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญาไว้ว่า

1) ภูมิปัญญา เป็นความรู้เกี่ยวกับเรื่องใดๆ หรือหน่วยสังคมหน่วยใดๆ เป็นข้อมูล เป็นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องสั้นๆ เช่นความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์เกี่ยวกับผู้หญิงผู้ชาย ประเภทครอบครัวของสังคมนั้น

2) ภูมิปัญญา เป็นความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องใดๆ หรือหน่วยสังคมใดๆ ของสังคมนั้น มีความเชื่อ อาจยังไม่มีข้อพิสูจน์ยืนยันว่าถูกต้อง เช่น เรื่องนรก เรื่องสวรรค์ ตายแล้วไปไหน เป็นต้น

3) ภูมิปัญญา คือ ความสามารถหรือแนวทางการแก้ปัญหา หรือป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นในครอบครัว

4) ภูมิปัญญาทางวัตถุในหน่วยสังคมใดๆ เช่น เรื่องชาวบ้านชาวช่อง เครื่องใช้ ไม่สอยต่างๆ ในครอบครัว ทำให้ครอบครัวมีความสะดวกสบายตามสภาพ เป็นต้น

5) ภูมิปัญญาทางพฤติกรรม ในหน่วยสังคมใดๆ ตัวอย่าง เช่น การกระทำ ความประพฤติ การปฏิบัติตัวของคนต่างๆ ในครอบครัว จนทำให้ครอบครัวสามารถดำรงอยู่ได้
ประเวศ วะสี (2536, หน้า 82-83) กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ 3 ประการ ดังนี้

1) มีความจำเพาะกับท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น สะสม ขึ้นมาจากประสบการณ์ หรือความจัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นนั้นๆ ภูมิปัญญาชาวบ้านจึง ความสอดคล้องกับท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากข้างนอก แต่อาจจะนำไปใช้ในท้องถิ่นอื่นที่ แตกต่างกันได้หรือไม่ได้ดี

2) มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง ทั้งในเรื่องกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เช่น ความคิดเรื่อง แม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ เป็นการนำเอาธรรมชาติสื่อไปถึงส่วนลึกของใจที่ เชื่อมโยงไปสู่วัตถุประโยชน์โดยสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้องให้คนเคารพธรรมชาติเมื่อเคารพธรรมชาติ แล้วก็จะไม่เกิดการทำลาย

3) มีความเคารพผู้อาวุโส ภูมิปัญญาชาวบ้านให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ ผู้อาวุโสเป็นผู้มีประสบการณ์มากกว่า จึงให้ความเคารพผู้อาวุโส
เสรี พงศ์พิศ (2533, หน้า 147) ได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาไว้ว่า แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1) ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนิน ชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่า และความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

2) ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะดนตรี

ภูมิปัญญาเหล่านี้จะสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกันคือ

1) ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์พืช ธรรมชาติ

2) ความสัมพันธ์กับคนอื่นๆ ที่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชน

3) ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้

ทั้งหลาย

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ระบุถึงลักษณะภูมิปัญญาไทยไว้ ดังนี้ (ปราณี ทองประพันธ์, หน้า 13)

- 1) เป็นเรื่องของการใช้ความรู้ ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรม
- 2) แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
- 3) เป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในชีวิต
- 4) เป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้ เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม

- 5) เป็นแกนหลักหรือกระบวนทัศน์ในการมองชีวิตเป็นพื้นความรู้ในเรื่องต่างๆ
- 6) มีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง
- 7) มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการสมดุลในการพัฒนาการทางสังคมตลอดเวลา

จากแนวคิดดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านในรูปแบบ
ดังนี้

- 1) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพ ซึ่งมีลักษณะการประกอบอาชีพแบบพุทธเกษตร หรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะจัดความสมดุลสอดคล้องกับธรรมชาติ มุ่งการพึ่งพาตนเอง เป็นกระแสหลักมากกว่าการพึ่งพาปัจจัยการผลิตภายนอก ได้แก่ การทำสวน เกษตรผสมผสาน และการทำเกษตรแบบธรรมชาติ
- 2) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคม หรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์กับมนุษย์ซึ่งได้แก่ ความเชื่อ คำสอน ค่านิยม ประเพณี ที่แสดงแบบแผนการดำเนินชีวิต
- 3) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หรือสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การรักษาป่าไม้ชุมชน การรักษาโรคด้วยสมุนไพร

2.3 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ประเภทของภูมิปัญญามีด้วยกันหลายด้าน ซึ่งในท้องถิ่นหนึ่งๆ จะมีปรากฏให้เห็นในเรื่องของการประกอบอาชีพ การดำรงชีวิต ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ความเชื่อ ความคิด ทัศนคติ ตลอดจนสิ่งก่อสร้าง เครื่องใช้ เครื่องมือต่างๆ กันไปตามแต่ละท้องถิ่น จึงมีลักษณะเป็นทั้งรูปธรรมที่ถ่ายทอดมา สามารถประมวลได้เป็น 9 ประเภท ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542, หน้า 20-25)

- 1) ด้านภาษาและวัฒนธรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานเพื่อการสื่อสาร การถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆ ในสังคมให้มีการเรียนรู้ สืบต่อและเผยแพร่แก่สังคมอื่นจนมีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง
- 2) ด้านศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถในการประยุกต์หลักธรรม คำสอน ความเชื่อ ค่านิยม จารีต แบบแผนในการดำเนินชีวิต และก่อสร้างนิสัยสุขขึ้นแก่สังคม
- 3) ด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม หมายถึง ความสามารถในการออกแบบสร้างสรรค์ ประดิษฐ์งานด้านศิลปะเพื่อใช้จินตนาการให้เกิดสุนทรียภาพในสังคม ผลงานทางด้านสิ่งก่อสร้าง รูปแบบ และรูปทรงต่างๆ ภาพเขียน ภาพวาด จิตรกรรม ประติมากรรม แสดงให้เห็นถึงฝีมือ ความคิด ความเชื่อที่ถ่ายทอดไว้เป็นมรดกแก่สังคม
- 4) ด้านการศึกษาและการเรียนรู้ หมายถึง ความสามารถในการจัดระบบเพื่อการเรียนรู้ มีกระบวนการให้ความรู้ ถ่ายทอดแนวความคิด ความเชื่อ ระเบียบแบบแผน การจัดการเรียนการสอน การให้การศึกษาทั้งที่มีรูปแบบและไม่มีรูปแบบ การส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ การจัดบรรยากาศและแหล่งที่จะเอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ของคนในสังคม
- 5) ด้านการแพทย์และสาธารณสุข หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันดูแล รักษาสุขภาพ อนามัยของคนในสังคม มีการเรียนรู้ และถ่ายทอดเพื่อบำบัดและขจัดโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ทั้งในส่วนบุคคลและสังคมส่วนรวม โดยใช้ความสามารถในการพึ่งพาตนเอง และทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในสังคมให้เกิดประโยชน์

6) ด้านการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถในการจัดการสื่ออนุรักษ์ พัฒนา สงวนรักษา และนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์ แก่สังคม ศักยภาพและส่งเสริมคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อมให้เกิดความสมดุล และยั่งยืน

7) ด้านความเป็นอยู่และการดำรงชีวิต หมายถึง ความสามารถในการจัดระบบการใช้ชีวิตประจำวัน การเลี้ยงดูเด็ก การพักผ่อนหย่อนใจ การละเล่น การแสดง การแต่งกาย การสังสรรค์ คติความเชื่อพิธีกรรมเกี่ยวกับการมีชีวิตอยู่ในสังคมอย่างเป็นสุข รวมทั้งข้อห้าม ข้อละเว้นต่างๆ ในการดำรงชีวิต

8) ด้านการปกครองและการบริหาร หมายถึง ความสามารถในการจัดสรร จัดระบบการดูแลและระเบียบและองค์การที่สำคัญตามโครงสร้างของสังคม เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อย มีความเป็นธรรม เป็นสุข มีการแบ่งสรรประโยชน์และทรัพยากรในสังคมร่วมกันมีแนวคิดและวิธีการรักษา ปกป้องกันอันตรายเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางสังคม

9) ด้านการผลิตและการบริโภค หมายถึง ความสามารถในการจัดหาและใช้วัสดุ อุปกรณ์ในการทำมาหากิน การประกอบอาชีพ การประกอบอาหาร การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ เพื่ออำนวยความสะดวกในการผลิตสิ่งของ สำหรับอุปโภคบริโภคของคนในสังคม

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาหมายถึงองค์ความรู้ซึ่งประกอบไปด้วยแนวความคิด ความเชื่อ ความนิยม และการยอมรับกันของคนในสังคมนั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นประเภทใด หรือลักษณะใดก็ตาม มีการสั่งสม ถ่ายทอด และเรียนรู้สืบทอดกันมาในหลายรูปแบบ เพื่อการดำเนินชีวิตอยู่อย่างมีความสุข ในสังคม

2.4 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดเป็นองค์ความรู้ขนาดใหญ่ที่กระจายกันไปในแต่ละท้องถิ่นทั่วประเทศ และในท่ามกลางกระแสแห่งโลกยุคไร้พรมแดน การหลั่งไหลของวัฒนธรรมจากภายนอกจึงเกิดขึ้น โดยง่าย ส่งผลให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในบางแห่งกำลังสูญหายไปพร้อมกับกาลเวลา หากไม่มีการสืบทอด ให้ดำรงอยู่สืบไป (สุดา เนตรสว่าง, 2549, หน้า 25) ปัจจุบันสังคมจึงให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นอย่างมาก เห็นได้จากนักการศึกษาหลายท่าน ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้พอสรุปได้ดังนี้ (สุรศักดิ์ ปะตังถาโต, 2543, หน้า 45)

- 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาแต่อดีต
- 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
- 3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะถ่ายทอดโดยผ่านกระบวนการทางจารีต ประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่างๆ ทำให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ เหล่านี้

- 4) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน
- 5) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีบูรณาการสูง
- 6) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง
- 7) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

จากความสำคัญดังกล่าวแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญาของมนุษย์มิได้เกิดขึ้นอย่างลอยๆ แต่เป็นความผูกพันอย่างแนบแน่นระหว่างภูมิปัญญากับท้องถิ่น หรือความรู้กับระบบนิเวศของท้องถิ่น มีการสั่งสมความรู้ ประสบการณ์และพัฒนาจนกลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชนกลุ่มหนึ่ง โดยเฉพาะ และมีการสืบทอดไปยังอนุชนรุ่นหลัง

2.5 การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

การที่ชนชาติและเผ่าพันธุ์ต่างๆ อยู่รอดมาได้ถึงทุกวันนี้ เพราะคุณค่าอันเป็นพื้นฐานแห่งการดำรงชีวิต สามารถรักษาสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อม กับผู้คนในสังคมเดียวกัน และกับสังคมอื่นๆ ความสมดุลดังกล่าวยังคงอยู่ และถ่ายทอดสืบทอดกันมา บางส่วนนั้นอาจหายไป แต่ก็มีสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้นแทน การถ่ายทอดสืบสานมีลักษณะทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งการถ่ายทอดภูมิปัญญานั้น ปฐม นิคมานนท์ (2535, หน้า 279-281) ได้สรุปไว้ดังนี้

1) การสืบทอดความรู้ภายในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องอาชีพของหมู่บ้านที่แทบทุกครัวเรือนทำกันอาจเป็นอาชีพรองจากการทำไร่ทำนา เช่น เครื่องปั้นดินเผา จักสาน ทอผ้า ซึ่งสมาชิกของชุมชนได้คลุกคลี คຸ້ນเคยมาตั้งแต่เด็กภายใต้สภาพการดำรงชีวิตประจำวัน

2) การสืบทอดภายในครัวเรือน เป็นการสืบทอดความรู้ความชำนาญที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ เป็นความสามารถเฉพาะบุคคล หรือเฉพาะครอบครัว เช่น ความสามารถในการรักษาโรค งานช่างศิลป์ ช่างฝีมือ ความรู้ด้านพิธีกรรมต่างๆ ความรู้เหล่านี้จะถ่ายทอดภายในครอบครัวและเครือญาติ บางอย่างมีการหวงแหน และเป็นความลับในสายตระกูล

3) การฝึกจากผู้รู้ผู้ชำนาญเฉพาะอย่าง เป็นการถ่ายทอดที่ผู้สนใจไปขอรับการถ่ายทอดวิชาการ ผู้รู้อาจเป็นญาติหรือไม่ใช่ญาติ หรืออาจอยู่นอกชุมชนก็ได้ เช่น ช่างโบสถ์ ช่างลายไทย หมอตำแย

4) การฝึกฝนและค้นคว้าด้วยตนเอง อาชีพและความชำนาญหลายอย่างเกิดขึ้นด้วยการคิดค้น ดัดแปลง และพัฒนาขึ้นมาด้วยตนเอง แล้วถ่ายทอดไปสู่ลูกหลาน เช่น การแกะสลักหิน ช่างซ็อง

5) ความรู้ความชำนาญที่เกิดขึ้นจากความบังเอิญหรือสิ่งลึกลับ เป็นความรู้บางอย่างเกิดขึ้นโดยตนเองไม่ได้สนใจ หรือไม่ได้คาดคิดมาก่อน เป็นต้นว่า มีวิญญาณหรืออำนาจลึกลับเข้าสิงมาบอก ทำให้มีความสามารถในการรักษาโรค หรือความสามารถในการทำนายทายทักได้ ซึ่งยังไม่สามารถอธิบายด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ได้

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2531, หน้า 63-64) และสามารถ จันท์สุรย์ (2534, หน้า 50-51) มีความเห็นสอดคล้องกันว่าการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน จำแนกได้ดังนี้

1) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก เนื่องจากเด็กเป็นวัยที่เรียนรู้โลกรอบๆ ตัวเอง กิจกรรมการถ่ายทอดจึงเป็นเรื่องง่ายๆ ไม่ซับซ้อน สนุกสนานละติงดูใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การทดลองทำหรือเข้าร่วมปรากฏการณ์ ตลอดจนการเล่นปริศนาคำทาย

2) วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่างๆ มานานพอสมควรแล้ว และเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีการบอกเล่าโดยตรงหรือบอกเล่า โดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นต่างๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่น มีขั้นตอนผู้ใหญ่สอนบ่าวสาว วิธีการถ่ายทอด ในรูปแบบการบันเทิง เช่น สอดแทรกในคำร้องของบันเทิง ในคำร้องของลิเก ลำตัด โนรา เพลงบอก หนังสือลูกภาคใต้ หนังสือลูกภาคอีสาน (หนังสือประโมทัย) กลอนลำ คำผญา คำสอของภาคอีสาน คำสอนของภาคเหนือ เป็นต้น

ถ้าจะแบ่งลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญา ในอดีตตามรูปแบบใหญ่ๆ อาจจะได้ 2 รูปแบบ คือ แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร กับแบบเป็นลายลักษณ์อักษร แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษรได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น ส่วนแบบเป็นลายลักษณ์อักษรนั้นในอดีตส่วนใหญ่ได้จารหรือเขียนใส่ใบลานหรือสมุดข่อย ที่ชาวบ้านได้เรียกว่า บุตดำ บุตขาว ส่วนในปัจจุบัน การสื่อสารมวลชน การคมนาคม เทคโนโลยีความเจริญก้าวหน้าทันสมัยและรวดเร็ว มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน ผ่านทางสื่อสารมวลชนทุกสาขา เช่น หนังสือ เอกสาร สิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์และอื่นๆ สรุปได้ว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การส่งทอดความรู้ ความเข้าใจจากบุคคลหนึ่งซึ่งมีลักษณะเป็นแบบมีลายลักษณ์อักษรและไม่มีลายลักษณ์อักษร โดยมีองค์ประกอบในการถ่ายทอด (วันดี คงเอี่ยม, หน้า 49) คือ

- 1) องค์คติ (Concept) ได้แก่ ความเชื่อ ความคิดความเข้าใจ อุดมการณ์ต่างๆ
- 2) องค์พิธีการ (usages) ได้แก่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีแต่งงาน พิธีการตั้งศพ การแต่งกาย เป็นต้น
- 3) องค์วัตถุ (Instrumentary and Symbolic objects) ได้แก่ สิ่งประดิษฐ์ที่มีรูปร่าง สามารถจับต้องได้ เช่น ผลผลิตทางศิลปกรรม งานฝีมือ และองค์วัตถุที่ไม่มีรูปร่างแต่เป็นเครื่องแสดงสัญลักษณ์ ความหมายต่างๆ เช่น ภาษา เป็นต้น

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พยุภพร ไตรรัตน์สิงห์กุล (2537) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการถ่ายทอดหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานบ้านหนองป่าตอง อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา : การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่า หัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานของบ้านหนองป่าตอง มีต้นกำเนิดจากชาวพวนที่อพยพมาจากนครเวียงจันทน์ มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านหนองป่าตอง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้นำความรู้ที่ติดตัวมาทำเครื่องจักสานของบ้านหนองป่าตองมี 3 ประการ คือ ความจำเป็นในการดำเนินชีวิต สิ่งแวดล้อมตามสภาพภูมิศาสตร์ ความเชื่อในขนบประเพณีและศาสนา และจากแรงงานพลัดถิ่นเหล่านี้ทำให้หัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานของบ้านหนองป่าตอง ดำรงอยู่มาจนทุกวันนี้ เพื่อให้มีการถ่ายทอดวิธีทำเครื่องจักสานสืบกันมาจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นหนึ่ง กระบวนการถ่ายทอดจะต้องประกอบด้วย 1) แหล่งความรู้จากครอบครัว โรงเรียน และหน่วยราชการต่างๆ 2) ผู้ถ่ายทอดและผู้รับรู้การถ่ายทอด ได้แก่ ครอบครัว เพื่อนบ้าน และบุคคลต่างหมู่บ้านที่เป็นผู้ถ่ายทอดและผู้รับรู้การถ่ายทอด 3) วิธีการถ่ายทอดได้แก่ การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษเป็นวิธีการถ่ายทอดจากการสังเกต การทดลอง การบอกเล่าด้วยปาก การปฏิบัติจริง

และการฝึกหัด การฝึกฝนด้วยตนเอง เกิดจากความเคยชินที่พบเห็นทุกวัน จนสามารถทำได้ไม่ต้องมี
 คนสอน แต่ในบางครั้ง ก็ใช้วิธีการเลียนแบบ การถ่ายทอดจากเพื่อนบ้าน เป็นการบอกเล่าด้วยปาก
 ผู้เรียนนำอุปกรณ์ไปเอง และสอนโดยการปฏิบัติจริง การถ่ายทอดจากหน่วยราชการ โดยการพาไป
 เรียนนอกสถานที่ ผู้สอนอธิบายวิธีการทำแล้วให้ผู้เรียนทำไปพร้อมกัน

มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ (2540) ได้ทำการวิจัยการมีส่วนร่วมและกระบวนการถ่ายทอด
 ความรู้ของปราชญ์ชาวบ้าน ในการสอนดนตรีพื้นบ้าน ของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงาน
 การประถมศึกษา จังหวัดสงขลา กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย ผู้บริหารจำนวน 7 คน ครูวิชาดนตรี
 จำนวน 7 คน ปราชญ์ชาวบ้านจำนวน 7 คน และนักเรียนจำนวน 21 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
 ได้แก่แบบสัมภาษณ์ และแบบเขียนพรรณนาความ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยค่าร้อยละ และการวิเคราะห์
 เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า

1) การมีส่วนร่วมของปราชญ์ชาวบ้านในการสอนดนตรีพื้นบ้านตามความคิดเห็นของ
 ผู้บริหาร ครู และนักเรียน พบว่า ปราชญ์ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมโดยการวางแผนในลักษณะของการ
 เป็นกรรมการการศึกษาของโรงเรียน การวางแผนจัดการเรียนการสอนร่วมกับครูวิชาดนตรี โดยการ
 ปฏิบัติงานในลักษณะของการสอน การเป็นวิทยากร การให้ยืมเครื่องดนตรีสำหรับฝึกซ้อม การนำ
 นักเรียนไปเข้าร่วมแสดงในงานต่างๆ และการประชาสัมพันธ์ให้ปราชญ์ชาวบ้านท่านอื่นๆ เข้ามามี
 ส่วนจัดการศึกษาในโรงเรียน โดยการประเมินผลจากการพิจารณาคัดเลือกนักเรียนเพื่อไปแสดงในงาน
 ต่างๆ และปรึกษาครูวิชาดนตรีและผู้บริหารโรงเรียน เพื่อปรับปรุงการเรียนการสอน

2) กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของปราชญ์ชาวบ้านในการสอนดนตรีพื้นบ้านตามความคิด
 เห็นของผู้บริหาร ครู และนักเรียน พบว่า ปราชญ์ชาวบ้านถ่ายทอดความรู้โดยการบอกเล่าในลักษณะ
 การอธิบาย แนะนำโดยการสาธิตในลักษณะ การแสดง การทำให้ดู ฝึกปฏิบัติการใช้เครื่องดนตรีและ
 การถ่ายทอดความรู้โดยการให้เข้าร่วมแสดงดนตรีพื้นบ้านในงานต่างๆ

3) ประมวลความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมและกระบวนการถ่ายทอดความรู้ของ
 ปราชญ์ชาวบ้าน ในการสอนดนตรีพื้นบ้าน พบว่าปราชญ์ชาวบ้านมีส่วนร่วมโดยการวางแผนโดยการ
 เป็นกรรมการการศึกษาของโรงเรียน การเป็นวิทยากร การให้ยืมเครื่องดนตรีสำหรับการฝึกซ้อม การนำ
 นักเรียนไปเข้าร่วมแสดงในงานต่างๆ การประชาสัมพันธ์ให้ปราชญ์ชาวบ้านท่านอื่นๆ เข้ามามีส่วนจัด
 การศึกษาในโรงเรียน โดยการประเมินผลจากการพิจารณาคัดเลือกนักเรียนเพื่อไปแสดงในงานต่างๆ
 และปรึกษาครูวิชาดนตรีและผู้บริหารโรงเรียน เพื่อปรับปรุงการเรียนการสอน

สรุปผลการวิจัยของ มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ พบว่า ปราชญ์ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการ
 วางแผนในลักษณะกรรมการ การร่วมสอน การให้ยืมเครื่องดนตรี การเป็นวิทยากร และการคัดเลือก
 นักเรียนร่วมกิจกรรมในชุมชน วิธีการถ่ายทอดของปราชญ์ชาวบ้านใช้การบอกเล่า สาธิตและการสอน
 ตัวต่อตัว และปราชญ์ชาวบ้านได้ร่วมประเมินผลเพื่อพัฒนาการเรียนการสอนต่อไปด้วย

อรทัย จิตไธสง (2544) ศึกษาวิจัยเรื่อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในการพึ่งพา
 ทรัพยากรธรรมชาติเชิงธุรกิจชุมชน : กรณีศึกษาบ้านสุขสมบูรณ์ ตำบลหนองเสาเล้า อำเภอยางชุมน้อย
 จังหวัดขอนแก่น ผลการศึกษาพบว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ
 เชิงธุรกิจชุมชนสามารถแบ่งได้ 3 ระดับ คือ ระดับบุคคล ชุมชน และระหว่างชุมชนระดับบุคคล มีผู้ทำ

หน้าที่ในการถ่ายทอดคือ ครอบครัว เครือญาติ ผู้สูงอายุและผู้เป็นภูมิปัญญาโดยใช้วิธีทดลองปฏิบัติ สอน แนะนำ และอาศัยการกลมกลืนทางสังคมแบบค่อยเป็นค่อยไป สื่อที่ใช้คือ อุปกรณ์จริงในการทำงาน รวมทั้งอาศัยสื่อบุคคล ระดับชุมชน มีการถ่ายทอดโดยอาศัยกลุ่มทางสังคม ได้แก่ กลุ่มเพื่อน กลุ่มผู้นำ กลุ่มอาชีพ ใช้วิธีการอบรม การประชุม และเวทีชาวบ้าน การถ่ายทอดระหว่างชุมชน มีการใช้วิธีการเรียนรู้จากการฝึกอบรม การศึกษาดูงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน

พรทิพย์ อันทิวโรทัย (2545) ศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทการศึกษาในการสืบทอดและพัฒนา ทางวัฒนธรรม กรณีศึกษา วัฒนธรรมชาวสวนฝั่งธนบุรี ผลการวิจัยพบว่า ในการสืบทอดวัฒนธรรม การศึกษาตามอัยาศัยมีบทบาทมากที่สุด เป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ชาวสวนสืบต่อกันมา แต่ในปัจจุบันบทบาทนี้ลดน้อยลงมากจนกระทั่งขาดผู้สืบทอดชาวสวนซึ่งอายุ 45 ปีขึ้นไป อาจจะเป็นรุ่นสุดท้ายที่ยึดอาชีพนี้ การจัดการศึกษานอกระบบมีหลักสูตรที่เอื้อต่อการสืบทอด แต่การนำหลักสูตรไปใช้ยังไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวสวน บางหน่วยงานของรัฐใช้แนวคิดใหม่ ในการถ่ายทอดเทคโนโลยีให้กับชาวสวนโดยอาศัยกระบวนการกลุ่ม ส่วนการศึกษาในระบบตั้งแต่ในอดีตเอื้อต่อการสืบทอดองค์ความรู้ด้านการเกษตร แต่ผู้สืบทอดอาชีพนี้มีน้อยลงและในปัจจุบันไม่ สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวสวนเท่าที่ควร แต่มีแนวโน้มที่ดีที่จะเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตชาวสวนมากยิ่งขึ้น ในการสร้างหลักสูตรสถานศึกษาปี 2546 ในการพัฒนาทางวัฒนธรรมเพื่อให้ชุมชนชาวสวนดำรงอยู่ได้ ทุกฝ่ายจำเป็นต้องร่วมมือกันจัดการศึกษา คือ กลุ่มชาวสวนสร้างบันทึกชาวสวนและจัดกระบวนการ เรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของตน กลุ่มโรงเรียนสร้างหลักสูตรสถานศึกษาและจัดระบบกระบวนการ เรียนรู้และพัฒนา นักเรียน เครือข่ายการเรียนรู้เชื่อมประสานกลุ่มทั้งสองในการแสวงหาความรู้และ รังสรรค์ความรู้ใหม่ และชุมชนชาวสวนควรจัดตั้ง “ศูนย์วัฒนธรรมชาวสวนฝั่งธนบุรี” ขึ้นเพื่อเป็น แม่ข่ายประสานงานเป็นแหล่งรวมวิทยาการและเผยแพร่ความรู้อย่างต่อเนื่อง

ทัศนีย์ หิริณวงษ์ (2546) ศึกษาวิจัยเรื่อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านนิเวศวิทยาของชาว กะเหรี่ยง ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ผลการวิจัยพบว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญา ด้านนิเวศวิทยาของชาวกะเหรี่ยงมี 3 รูปแบบ คือ การถ่ายทอดโดยครอบครัว ได้แก่ แนวคิด ความเชื่อ คุณธรรมและความรู้พื้นฐานในการดำรงชีวิต การถ่ายทอดโดยสังคม ได้แก่ ระเบียบแบบ แแผน ในการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างสงบสุข การถ่ายทอดโดยเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมทางสังคม แนว ทางการถ่ายทอดใช้หลักการเรียนรู้แบบบูรณาการ ยึดหลักการศึกษเพื่อชีวิตและสังคม และเป็น การศึกษาตลอดชีวิต แนวทางการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการอาศัยชุมชนเป็นพื้นฐานในการจัด กิจกรรมการเรียนรู้ ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์ เรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง และจัดกระบวนการเรียนรู้อย่างมี ส่วนร่วม อย่างไรก็ตามในกระบวนการถ่ายทอดของภูมิปัญญานั้นควรจะได้รับการสนับสนุนและการมี ส่วนร่วมทั้งจากภาครัฐและเอกชนในการสืบสานและประชาสัมพันธ์ต่อไป

วรวุฒิ สุภาพ (2546) วิจัยเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมกลองปูจา : กรณีศึกษา จังหวัดลำปาง ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมกลองปูจาในอดีตมีจุดมุ่งหมายเพื่อ การดำรงชีวิตและใช้ในพิธีกรรมของสังคม ผู้ถ่ายทอด คือ พระสงฆ์ และครูชาวบ้าน ทำการถ่ายทอด ให้กับชายที่มีความสนใจในเรื่องกลองปูจา องค์ความรู้ที่ถ่ายทอด คือ องค์ความรู้ด้านการบรรเลง กลองปูจา และองค์ความรู้ในเรื่องคติ ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับกลองปูจา โดยทำการถ่ายทอด

ให้กับผู้ที่สนใจในการอนุรักษ์วัฒนธรรมกลองปุงจาโดยการถ่ายทอดองค์ความรู้ในเรื่องการบรรเลงเป็นหลัก

คุณนางค์ ช่อชู (2547) ศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้การทอผ้าไหมของผู้ทรงภูมิปัญญา อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ผลการวิจัยพบว่า วิธีการเรียนรู้ส่วนใหญ่เกิดจากการลงมือทำจริง การลอกเลียนแบบ การบอกเล่า และการลองผิดลองถูก โดยเรียนรู้จากพ่อแม่ ย่า ยาย ผู้เฒ่าผู้แก่ และประสบการณ์ชีวิต นับเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเองอย่างเป็นธรรมชาติภายในชุมชน วิธีการสืบทอดมีทั้งวิธีการเดียวกันกับผู้ทรงภูมิปัญญาเคยเรียนรู้มา อาทิ การลงมือทำจริง การทำตนเป็นแบบอย่าง และวิธีการที่แตกต่างจากที่เคยเรียนรู้มา อาทิ การรวมกลุ่ม การเป็นวิทยากร ส่วนผู้รับการสืบทอด ได้แก่ บุตรหลาน สมาชิกกลุ่ม เพื่อนบ้าน นักศึกษา และผู้สนใจจากภายนอกพื้นที่ที่มีเป้าหมายในการสร้างอาชีพและรายได้

อนงค์นาฏ เจริญรวย (2547) ศึกษาวิจัยเรื่อง การสืบทอดวงปี่พาทย์ในจังหวัดฉะเชิงเทรา ผลการวิจัยพบว่า สภาพการสืบทอดของนักดนตรีส่วนใหญ่มาจากบรรพบุรุษ และยังพบอีกว่า ในหลายครอบครัวมีได้มุ่งหวังเพื่อให้เกิดการประกอบอาชีพหลัก แต่เพื่อให้มีวิชาความรู้ด้านดนตรีติดตัวไป กระบวนการในการรับศิษย์เข้าเรียนปี่พาทย์ ยังเหมือนอดีต คือ ผู้ปกครองนำเด็กมาฝากให้เรียนปี่พาทย์ เพลงแรกที่เริ่มเรียนคือ เพลงสาธูการ สถานที่เรียน นอกจากใช้บ้านครูเป็นสถานศึกษาแล้วยังใช้บ้านศิษย์เป็นสถานศึกษาด้วยเช่นกัน สื่อการสอนใช้เครื่องดนตรีเป็นหลัก บทเพลงที่ใช้ในการเรียนการสอนเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพและบทบาทในการบรรเลงประกอบพิธีกรรม โดยการนำเพลงมอญมาใช้สอนแทนเพลงชุดโหมโรงเช้า โหมโรงเย็น เพลงเรื่อง และเพลงในพิธีกรรม วิธีสอนใช้วิธีการสาธิตเป็นหลัก

สุดา เนตรสว่าง (2549) ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาการตีกลองปุงจา โรงเรียนเวียงตาลพิทยาคม จังหวัดลำปาง ผลการวิจัยพบว่า การให้ความหมายของการดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่น คือความเชื่อ ความศรัทธา การรวมกลุ่มของคนในชุมชน ความรู้สึกเป็นเจ้าของวัฒนธรรม และความร่วมมือในการถ่ายทอดองค์ความรู้ของท้องถิ่น การมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น กรณี “การตีกลองปุงจา” ประกอบด้วย การสร้างความรู้ความเข้าใจร่วมกัน การร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมระดมทุน การร่วมติดตามและประเมินผล ร่วมชื่นชมรับผลประโยชน์ และการกระชับความสัมพันธ์กับชุมชนและโรงเรียน ซึ่งส่วนใหญ่สอดคล้องกับกระบวนการมีส่วนร่วมแบบ AIC ยกเว้นการสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกันนั้นยังไม่มีชัดเจน กระบวนการดังกล่าวจึงสามารถใช้เป็นแนวทางในการดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นในกรณีอื่นได้

จามร พงษ์ไพบูลย์ (2550) ศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษา “เพลงโหมโรงฟ้า” ของจังหวัดตราด ผลการวิจัยพบว่า

1) การให้ความหมายของการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น “เพลงโหมโรงฟ้า” หมายถึง การรับรู้และสามารถเล่นและร้องได้อย่างถูกต้องตามแบบแผน โดยฝ่ายการถ่ายทอดจากบุคคลในชุมชนหรือครอบครัว

2) ประสบการณ์ในการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น มีทั้งแบบทางตรง และแบบทางอ้อม มีการสืบทอดโดยวิธีครูพักลักจำ และฝึกปฏิบัติจริง

3) กระบวนการเรียนรู้และสืบทอด มี 4 ขั้นตอนสำคัญคือ ขั้นตอนที่ 1 สร้างความรู้ความเข้าใจ ขั้นตอนที่ 2 ฝึกปฏิบัติจริง ขั้นตอนที่ 3 ปรับปรุงแก้ไข และขั้นตอนที่ 4 นำไปประยุกต์ใช้

4) แนวทางในการธำรงรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่น “เพลงโหงฟาง” ทำได้โดย การมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนและสถานศึกษา มีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นและผลิตสื่อเพื่อเผยแพร่ จากการศึกษาวิจัยได้ศึกษาค้นคว้ารวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาของมนุษย์มิได้เกิดขึ้นอย่างลอยๆ แต่เป็นความผูกพันอย่างแนบแน่นระหว่างภูมิปัญญา กับท้องถิ่น หรือความรู้กับระบบนิเวศของท้องถิ่น มีการสั่งสมความรู้ ประสบการณ์และพัฒนา จนกลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชนกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ และมีการสืบทอดไปยังอนุชนรุ่นหลัง ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เป็นพื้นเพรากฐานของความรู้ชาวบ้าน มีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงคือ ประสบการณ์ตรงด้วยตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมสืบทอดกันมานั้น ถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า ปัจจุบันในท่ามกลางกระแสแห่งโลกยุคไร้พรมแดน การหลั่งไหลของวัฒนธรรม จากภายนอกเกิดขึ้นโดยง่าย ส่งผลให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในบางแห่งกำลังสูญหายไปพร้อมกับกาลเวลา หากไม่มีการสืบทอดให้ดำรงอยู่สืบไป